

EGEMENLİĞİ TARTIŞMALI ADALAR:

**(Kardak, Spratly, Senkaku/Diaouyu,
Hawar, Abu Musa ve Tunb Örnekleri)**

Erdem DENK (*)

I. GİRİŞ

Türkiye'nin gündemine Aralık 1995'te Türk bandıralı Figen Akat kuru yük gemisinin Kardak Kayalıkları'nın açığında karaya oturmasıyla giren egemenliği tartışmalı adalar sorunu, birçok açıdan, tüm dünyada uzun zamandan beri yaşanmakta olan sorunlara benzemektedir. Kimi ya uluslararası yargı ve hakemlik organlarının önüne giderek (Palmas Adası ve Doğu Grönland Adası Davaları) ya da savaş yoluyla (Falkland Adası uyuşmazlığı) çözümlenen birçok uyuşmazlığa rağmen, günümüzde de devam etmekte olan ondan fazla egemenliği tartışmalı adalar sorununun olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik, bu uyuşmazlıklardan önemli bir kısmının geçmişi elli yıldan fazladır ve kimi uyuşmazlıklar Ocak 1996'da Ege'de yaşanan gerginliğin çok daha sertlerine sahne olmuştur. Öyle ki, ölü ve maddi kayıplara da neden olan kısa süreli çatışmalar bir yana, bir çok taraf devlet, özellikle birden fazla coğrafi oluşumun (ada, adacık, kayalık, resif, kumul vs.) bulunduğu bölgenin bütünü egemenliğinin tartışmalı olması durumunda aşamalı işgal politikası uygulamış ve bölgedeki coğrafi oluşumlar adeta kapanın elinde kalmıştır. Türkiye'de pek fazla bilinmeyen bu uyuşmazlıkların incelenmesi, hiç kuşkusuz, Ege Denizi'nde Türkiye'nin taraf olduğu benzer nitelikteki uyuşmazlığın incelenmesinde ve algılanmasında önemli bir etkiye sahip olabilecektir. Kardak Kayalıkları uyuşmazlığıyla birlikte Spratly Adaları, Senkaku/Diaouyu Adaları, Abu Musa Adası, Küçük ve Büyük Tunb Adaları, ve Hawar Adaları uyuş-

(*) AÜ SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Araş. Gör.

mazlıklarını ele alan bu çalışmanın amacı egemenliği tartışmalı adalar sorununa dünyanın çeşitli yerlerinde rastlandığını göstermek ve genel gelişimleri ve taraflarının yaklaşımları incelenecek olan bu uyuşmazlıkların kimi ilginç ortak özelliklerine dikkat çekmektir. Uyuşmazlıkların incelenmesine geçmeden hemen belirtmek gerekir ki, bu uyuşmazlıkların hepsi de, kimi gelişmelere bağlı olarak zaman zaman gündeme gelmekte ve sıcak çatışmaya varabilen gerginliklere neden olmaktadır. Bu nedenle, uyuşmazlıkların taraf devletler arası ilişkilerin her anına damgasına vuran sürekli sorunlar olmadığını özellikle vurgulamak yerinde olacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, uluslararası toplumda yaygın olarak rastlanan egemenliği tartışmalı adalar sorununu çeşitli örneklerle Türkiye'de gündeme getirmek ve benzer sorunlar konusundaki çeşitli devlet uygulamalarını aktararak yeni seçeneklerin üretilebilmesine katkıda bulunmaktır. Bu çerçevede, incelenen uyuşmazlıkların hiçbirisinde, tarafların iddialarının uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi yoluna gidilmeyecek tarafların yaklaşımlarının aktarılmasıyla yetinilecektir. Nitekim, sonuç bölümü de, adalarla ilgili egemenlik sorunlarının göze çarpan karakteristiklerini saptayabilme amacına hizmet edecek şekilde yazılmaya çalışılmıştır.

I. KARDAK KAYALIKLARI UYUŞMAZLIĞI

Ege Denizi'nde yer alan Kardak Kayalıkları'nın egemenliği konusundaki sorun, aslında, Kardak Kayalıkları dahil bölgedeki birçok adacık ve kayalığın aidiyeti konusunu içermektedir. Çünkü, Ege Denizi'nde, Kardak Kayalıkları'yla aynı hukuksal statüye sahip birçok adacık ve kayalık bulunmaktadır. Bunun nedeni ise, Ege Denizi'ndeki coğrafi oluşumların hangi devlete ait olduğunu belirleyen uluslararası antlaşmaların tartışma yaratan bölümlerinin sadece Kardak Kayalıkları'yla değil, Kardak Kayalıkları'nı da içeren bir dizi coğrafi oluşumla ilgili düzenleme yapmasıdır. Yine de, bu çalışmada, sorun, iki ülke ve dünya kamuoylarında bilinen şekliyle Kardak Kayalıkları'nın egemenliği sorunu olarak anılacaktır. Bir sembol olan Kardak Kayalıkları'nın aidiyeti konusunda yapılacak değerlendirmeler benzer durumdaki diğer adalar için de geçerli olacaktır.

Tarafların Egemenlik İddiaları

Kardak Kayalıkları uyuşmazlığının tarafları olan Türkiye ve Yunanistan, egemenlik görüşlerini, uluslararası antlaşmalarla yapılan devir işlemine da-

yandırmaktadır. İki devlet de, anılan kayalıkların, uluslararası antlaşmalar gereğince kendilerine ait olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda gündeme gelen metinler ise, Lozan Barış Antlaşması, 4 Ocak 1932 tarihli Türkiye-İtalya Sözleşmesi, yine iki ülke arasında aynı tarihli mektup teatisi, 28 Aralık 1932 tarihli metin ve 1947 tarihli Paris Barış Antlaşması'dır.

Kayalıkların Lozan Barış Antlaşması öncesindeki durumu, taraflar arasında herhangi bir tartışmaya konu olmamaktadır. Bunun nedeni ise, en geç 1699'da Girit'in alınmasıyla Osmanlı Devleti'nin bir iç denizi haline gelen Ege Denizi'nde yer alan tüm coğrafi oluşumların bu devletin egemenliğinde olmasıdır. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yapılan Uşi ve Londra gibi antlaşmalarla Kardak Kayalıkları'nın bulunduğu bölgenin bir kısmının Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkması söz konusu olmuş olsa da, savaşın çıkması ve gelişen olaylar nedeniyle bu antlaşmalar yürürlüğe girmediği için kayalıkların statüsünde bir değişiklik olmamıştır. Aynı durum, söz konusu coğrafi oluşumların statüsünde değişiklikler öngören Sevr Antlaşması ve bunu takip eden kimi belgeler için de söz konusudur ve yapılan Kurtuluş Savaşı sonucunda bu metinler yürürlüğe girmemiştir. Kısacası, Lozan Barış Antlaşması'na gelindiğinde Kardak Kayalıkları'nın aidiyeti konusunda bir değişiklik olmamıştır ve kayalıkların egemenliği, Osmanlı Devleti'nin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçmiştir. Kaldı ki, uyuşmazlığın tarafları olan Türkiye ve Yunanistan da bu konuda üstü kapalı bir görüş birliği içindedirler ve Kardak Kayalıkları'nın egemenliği konusunda Lozan Barış Antlaşması'nın öncesine uzanan herhangi bir iddia dile getirilmemektedir.

Yunanistan, egemenlik iddialarını, Lozan Barış Antlaşması'nın 12, 15 ve 16. maddelerine ve özellikle de 28 Aralık 1932 tarihli metne dayandırmaktadır.

Asya kıyısından üç milden az uzaklıkta bulunan adaların Türkiye'nin egemenliği altında kalacağına belirtildiği 12. maddeden yola çıkan Yunanistan, Türkiye'nin bu maddeyle üç mil dışında kalan bütün adalardan ve bu arada Asya kıyılarından 3.6 deniz mili açıktaki bulunan Kardak Kayalıkları'ndan feragat ettiğini savunmaktadır. Yine, Türkiye'nin Oniki Ada olarak bilinen ve ismen sayılan 13 ada ve bunlara "bağlı" adacıklarla Meis Adası üzerindeki tüm hak ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçtiğinin belirtildiği 15. maddeye dikkat çeken Yunanistan, Kardak Kayalıkları'nın bu maddeyle İtalya'ya devredildiğini ileri sürmektedir. Buna göre, maddede ismen sayılan Kalimnos Adası'na 5.4, Kalolimnos Adacığı'na da 1.9 deniz mili uzaklıkta bulunan

Kardak Kayalıkları, Türkiye kıyılarına 3.6 deniz mili uzaklıkta olduğu için bu maddede geçen "bağlı" adacık ifadesi kapsamında İtalya'ya devredilmiş ve daha sonra 1947 Paris Barış Antlaşması'nın aynı nitelikli 14. maddesiyle de İtalya tarafından Yunanistan'a devredilmiştir. Yunanistan'ın Lozan Barış Antlaşması'yla ilgili son argümanı ise, 16. maddeye dayanmaktadır. Yunanistan'a göre, Türkiye'nin, egemenliği Lozan Antlaşması'yla tanınmış adalardan başka bütün diğer adalar üzerindeki tüm hak ve sıfatlarından vazgeçtiğinin belirtildiği bu madde, Antlaşma'nın herhangi bir maddesinde Kardak Kayalıkları'nın Türkiye ait olduğu belirtilmediği için, söz konusu kayalıkların Türk egemenliğinde olmadığı bir diğer kanıtıdır.

Lozan Barış Antlaşması'nın 15. maddesinde Meis Adası bölgesinde yer alan ada, adacık ve kayalıkların aidiyeti konusunda bir düzenleme yapılmamasının yarattığı sorunu çözmeye karar veren Türkiye ve İtalya, önce konuyu bir tahkimname hazırlayarak Uluslararası Sürekli Adalet Divanı (USAD)'na götürmüş, konu USAD'da görüşülürken iki ülke arasında varılan anlaşma sonucunda imzalanan 4 Ocak 1932 Sözleşmesi'yle yapılan düzenlemelerle de bölgedeki Türk-İtalyan sınırı çizilmiştir. Bu Sözleşme'de, çizilen sınırın, kuzeybatıda, iki ülke arasında asla tartışmaya konu olmayan deniz sınırıyla birleştiği belirtilmiştir. Sözleşme, hem MC Misakı'nın 18. maddesinde öngörüldüğü gibi MC Sekreteryası'na tescil ettirilmiş, hem de 1924 Anayasası gereği TBMM'nde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Aynı gün, iki ülke dışişleri bakanları arasında yapılan bir mektup teatisiyle, çizilen sınırın kuzeyinde (yani, Kardak Kayalıkları'nın da bulunduğu bölgede) kalan ve iki taraf arasında hiçbir tartışmaya konu olmayan sınırın çizilmesi işini görüşecek teknisyenlerin belirlenmesi konusunda görüş birliğine varılmıştır. Nitekim, 28 Aralık 1932 günü Ankara'da biraraya gelen iki ülkeden teknisyenler, sınırın çizilmesi işini görüşmüş ve belirledikleri 37 noktadan 30.sunun da İtalya tarafında kalacak Kardak Kayalıkları'yla Türkiye tarafında kalacak Kato/Çavuş Adası'nın ortasında yer alacağı öngörülmüştür. Taraflar arasında yapılan kimi yazışmalara rağmen, daha sonra belgeye bağlayıcılık kazandıracak bağlayıcı imza, MC'ye tescil ve iç hukuklardaki gerekli adımlar gibi işlemler yerine getirilmemiştir. 28 Aralık 1932 tarihli metnin yaptığı düzenlemeye dayanan Yunanistan ise, belgeyle Kardak Kayalıkları'nın açıkça İtalya'ya verildiğini ve 1947 Paris Antlaşması'yla da Kardak Kayalıkları'nın kendi egemenliğine geçtiğini savlamaktadır. 28 Aralık 1932 tarihli metnin gerekli işlemlerin yerine getirilmemiş olması nedeniyle geçersiz olduğu şeklindeki Türk görü-

şünü reddeden Yunanistan, metnin, geçerli ve bağlayıcı olan ve bu metnin hazırlanmasını öngören 4 Ocak 1932 Sözleşmesi ve aynı tarihli mektup teatillerinin ayrılmaz bir parçası yani eki olduğunu savunmaktadır. Taraflar arasında asla tartışmaya konu olmayan bir sınırı çizileceğinin belirtilmesi de Sözleşme ve mektuplarla metin arasında hukuksal bir bağ kurmakta ve bu nedenle metin de söz konusu belgelerle birlikte geçerli ve bağlayıcı olmaktadır.

Türkiye'ye gelince, Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nın Asya kıyısından üç milden az uzaklıkta bulunan adaların Türkiye egemenliği altında kalacağını öngören 12. maddesinin, 3 mil dışında kalan adaların egemenliğini otomatik olarak Türkiye'den almadığını vurgulamakta ve amacın Türkiye'nin güvenliğini sağlamak amacıyla bu bölgedeki adalardaki Türk egemenliğini teyit etmek olduğunu savunmaktadır. Buna göre, amaç 3 milden uzak adaların Türk egemenliğinden çıkarılması olsaydı, bu açıkça böyle yazılırdı. Lozan Barış Antlaşması'nın 15. maddesi konusunda da sayılan adalardan Kardak Kayalıkları'na en yakını olan Kalimnos Adası'yla kayalıklar arasında 5.4 deniz mili uzaklık olduğuna, buna karşın, kayalıkların Türkiye'ye ait Çavuş Adası'na 2.2, Anadolu kıyısına da 3.6 deniz mili uzaklıkta olduğuna dikkat çekilmekte ve kayalıkların Kalimnos Adası'na bağlı olarak İtalya'ya devredilmediği belirtilmektedir. Yani, Kardak Kayalıkları, 15. maddede geçen "bağlı" adacıklar ifadesinin kapsamına girmemektedir. Diğer yandan, Yunanistan tarafından bu bağlamda gündeme getirilen ve Kardak Kayalıkları'na 1.9 deniz mili uzaklıkta olan Kalalimnos Adası'nın ise, 15. maddede ismen sayılmadığı için kendisine "bağlı" adaları beraberinde Yunanistan egemenliğine sokmasının olanaklı olmadığı da savlanmaktadır. Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'nın 16. maddesi konusundaki görüşü ise, söz konusu maddenin adalardan bahsettiği ve Antlaşma'nın kendisi ada ve adacık ayırımına gittiğine göre adacıktan bahsetmeyen 16. maddenin adacıkları (yani, Kardak Kayalıkları'nı da) kapsamayacağı şeklindedir. Ayrıca, bu maddenin diğer maddelere ek olarak herhangi bir devir içermediği, işlevinin devir içeren diğer maddeleri tamamlamakla sınırlı olduğu ileri sürülmektedir.

28 Aralık 1932 tarihli metne gelince, Türkiye, metnin, MC Misakı'nın 18. maddesinde geçerlilik koşulu olarak açıkça öngörülmesine rağmen MC Sekreteryası'na tescil edilmediğine, gerekli ulusal işlemlerin yapılmadığına ve daha da önemlisi taraflar arasında metnin geçerli kılınması için yapılan diplomatik yazışmaların da bir sonuç vermediğine dikkat çekmektedir. Buna gö-

re, belirtilen nedenlerle bağlayıcı olmayan söz konusu metnin öngördüğü düzenlemeler de yoktur. Sonuç olarak, Türkiye'nin Kardak Kayalıkları'nı İtalya'ya devretmediği açık olduğuna göre, bu kayalıkların 1947 Paris Barış Antlaşması'yla Yunanistan'a geçmesi de olanaklı olmayacaktır.

Tarafların Uyuşmazlığa İlişkin Politikaları

Ege Denizi, Türkiye'yle Yunanistan arasında yaşanan uyuşmazlıklarının önemli bir kısmının konusu oluşturmaktadır. Kıta sahanlığının sınırlandırılmasıyla başlayan ve uluslararası antlaşmalarla silahsızlandırılmış Yunan adalarının silahlandırılması, karasularının genişliği ve FIR hattı sorunlarını kapsayan Ege uyuşmazlıklarına, 1996'da Kardak Kayalıkları ve benzeri durumdaki adacık ve kayalıkların egemenliği sorunu eklenmiştir. Özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle ikili siyasi ilişkilerinin genel durumu zaten iyi olmayan iki ülke arasındaki bu somut uyuşmazlık konuları, bir yanda sorunlu ikili ilişkiler nedeniyle daha ciddi boyutlarda algılanır ve değerlendirilirken, diğer yanda da, paradokssal bir şekilde, ikili ilişkilerin kötü durumunu körüklemiş ve mevcut karşıtlığı (ve hatta düşmanlığı) beslemiştir. Bu bağlamda, diğer tüm sorunlar gibi temelde hukuksal bir uyuşmazlık konusu olan Kardak Kayalıkları'nın egemenliği sorunu, varlığının anlaşılmasıyla birlikte politize olmuş ve taraflar bir silahlı çatışmanın eşiğine gelebilmişlerdir. Kuşkusuz, Kardak Kayalıkları'nın egemenliği ve Ege Denizi'nde yetki alanları sorunları iki ülke için de yaşamsal öneme sahiptir ya da en azından böyle algılanmaktadır. Ancak, günümüzde sorunların görüşmeler ve hatta görüşmelerde başarı sağlanamazsa yargı yoluyla çözülmesinin dahi gündeme geldiği anımsandığında, gerginliğin tırmandığı anların yeniden gözden geçirilmesi de kaçınılmazdır.

Tarafların Kardak Kayalıkları uyuşmazlığı konusundaki değerlendirmelerine gelince, Yunanistan, uyuşmazlığı, kıta sahanlığı, karasuları ve hatta Kıbrıs sorunlarında da olduğu gibi Türkiye'nin saldırgan tutumuna bağlamış ve Türkiye'nin Yunanistan'ın topraklarında ve ülke bütünlüğünde gözü olduğunu ileri sürmüştür. Yunanistan, diğer yandan, iki ülke arasında Ege Denizi'nde yaşanan tek sorun olduğunu savladığı kıta sahanlığının sınırlandırılması sorununun ancak UAD'ye gidilerek çözülebileceğini savunmakta ve ulkesel yetki alanına girdiğini ve Türkiye'nin saldırgan tutumunun sonucu olduğunu ileri sürdüğü diğer konuların Türkiye'yle bir uyuşmazlık konusu olmadığını ileri sürmektedir. Bu anlayış, iki ülke ilişkilerinin görece iyileştiği son dönemde ve özellikle de Helsinki Zirvesi sonrasında büyük ölçüde korun-

maktaysa da, iki ülke dışişleri bakanları arasında yürütülen görüşmeler sonucunda bazı değişikliklerin olabileceği de anlaşılmaktadır.

Yunanistan'ın uyguladığı politikanın en belirgin yönlerinden birisi de, sonuna özellikle üyesi olduğu Avrupa Birliği'ni de taraf etmek ve AB üyeliği yolundaki Türkiye'ye ikili sorunlarda geri adım atmaya zorlamaktır. Nitekim, Helsinki Zirvesi'nin hemen öncesinde Türkiye'nin adaylığının açıklandığı belgelerde geçen kimi ifadelerin Yunanistan'ın bu çabasının bir ürünü olduğu bilinmektedir. Diğer yandan, AB'nin de ülkesel sorunları içine taşımak istemediği açıktır. Kısacası, Yunanistan, Türkiye'nin aksine, ikili sorunların uluslararasılaşması ve bu çerçevede UAD'ye gidilmesi yönünde bir politika izlemektedir.

Türkiye ise, Kardak Kayalıkları uyuşmazlığının Ege Denizi'nde yaşanan sorunların önemli bir halkası olduğunu ve hatta Ege'deki deniz yetki alanlarının belirlenmesi açısından coğrafi oluşumların aidiyetinin belirleyici bir rolü olduğunu savunmaktadır. Buna göre, kendine has özellikleri olan Ege Denizi'nde Yunanistan'la yaşanan sorunların birbirinden ayrı düşünülmesi olanaklı değildir. Örneğin, adaların aidiyeti kesin olarak değerlendirilmeden karasuları konusunun ele alınamayacağı; kıta sahanlığının sınırlandırılmasının adaların aidiyeti ve münhasır ekonomik bölgelerin sınırlanmasında ciddi etkiye sahip olduğu; kimi Ege adalarının uluslararası antlaşmalara rağmen silahlandırılmasının iki ülke ilişkilerinin önünde ciddi bir engel olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin Kardak Kayalıkları dahil sorunların çözümü konusundaki önerisi ise, ikili görüşmelere öncelik verilmesi ve sorunun uluslararasılaştırılmaması yönündedir. Başbakan Ecevit'in ifadesiyle, "Türkiye ve Yunanistan gibi iki komşu ülke sorunlarını görüşmeler yoluyla çözebilmelidir; çözmelidir. Türkiye, geçmişte, Sovyetler Birliği'yle olan kıta sahanlığı sorununu bile görüşmeler yoluyla çözmüştür." Diğer yandan, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke olduğunun tescil edildiği Helsinki Zirvesi'nin hemen öncesinde yapılan kimi temaslarda ve gündeme gelen belgelerde geçen ifadelerin, sorunların 2004 yılına kadar görüşmeler yoluyla çözülememesi durumunda UAD'ye gidilmesinin yolunu açtığı şeklinde görüşlere de rastlanmaktadır.

II. SPRATLY ADALARI UYUŞMAZLIĞI

Güney Çin Denizi'nde yer alan Spratly Adaları, birçok ada, adacık, kayalık, kumul, resif vs.'den oluşmaktadır. Üzerlerinde sonradan yapılan işgaller

çerçevesinde buraya yerleştirilen askerler dışında hiç insan yaşamayan bu adaların ekonomik yaşamı da sınırlıdır.

Tarafların Egemenlik İddiaları

Spratly Adaları uyuşmazlığının tarafları olan Çin, Tayvan, Vietnam, Malezya, Brunei ve Filipinler'in her biri egemenlik iddialarını çeşitli görüşlere ve kanıtlara dayandırmaktadır. Dört yüzden fazla coğrafi oluşumu içeren Spratly Adaları grubunun tümü üzerinde egemenlik iddiasında bulunan Çin, Tayvan ve Vietnam bu iddialarını tarihsel tezlere dayandırırken, egemenlik iddiaları bazı oluşumlarla sınırlı olan Brunei, Filipinler ve Malezya ise söz konusu oluşumların kıta sahanlıkları ve hatta münhasır ekonomik bölgeleri üzerinde bulunmasını egemenlikleri için yeterli görmektedir.

Adalar grubunun tamamı üzerinde hak iddia eden Çin, Tayvan ve Vietnam'a göre, vatandaşlarının başta balıkçılık olmak üzere yüzyıllardır gerçekleştirdikleri çeşitli etkinlikler, uluslararası hukukun keşif ve tarihsel kullanım kuralları çerçevesinde kendilerine egemenlik hakkı tanımaktadır. Hatta, örneğin Çin, adalarda yapılan kazılar sonucunda bulunan Çin hanedanlarına ait kimi eşyaların da tarihsel egemenlik iddiasını desteklediği dile getirilmektedir. Kuşkusuz, uluslararası hukukun özellikle 18. yy öncesi için tanıdığı keşfe dayalı egemenlik kazanma yolunun gereklerinin karşılayıp karşılamadığının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için öncelikle tarafların bu savlarının kanıtlanması gerekmektedir. Her ne kadar adaların kime ait olduğu konusunu bir açıklığa kavuşmamışsa da, İkinci Dünya Savaşı sürecinde adaları işgal eden Japonya, savaştan yenik ayrılması sonucunda imzaladığı 1951 San Fransisco Antlaşması'yla adalar üzerindeki tüm hak, iddia ve sıfatlarından vazgeçtiğini kabul etmiştir. İlgili antlaşma metnine göre bu devredici değil yitirici bir vazgeçmedir ve Japonya'nın çekilmesinden sonra adaların kime ait olacağı da belirtilmemiştir. Diğer yandan, bu gelişmeden yola çıkan Çin, adaların, eski sahibine (yani, adalar üzerinde tarihsel egemenliği olan Çin'e) döndüğünü savlamaktadır. Hemen vurgulamak gerekir ki, adaların egemenliği konusundaki ciddi girişimler, ancak adaların bulunduğu bölgede geniz petrol rezervlerinin bulunabileceğinin gündeme gelmesinden (1969) sonra gerçekleşmiştir.

Adaların bir kısmı üzerinde hak iddia eden devletlere (Filipinler, Malezya ve Brunei) gelince, bunlar, iddialarını, yukarıda da belirtildiği gibi, uluslara-

rası deniz hukukunun coğrafi verileri de dikkate alan çeşitli kurumlarına dayandırmaktadırlar. Bu devletlere göre, egemenliği kesin olarak saptanmamış olan adalar ve benzeri oluşumlar (yani, sahipsiz ülkeler-*terra nullius*), eğer bir devletin kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölgesi üzerinde bulunuyorlarsa, o devletin ülkesinin bir parçası sayılırlar. Ne var ki, kıyı devletine sadece kimi ekonomik haklar sağlayan bu alanların otomatik olarak üzerlerinde bulunan adaların egemenliklerinin de bu devlete geçmesini sağlayacağını söylemek olanaksızdır ve bu iddiaların hukuken geçerli sayılması olanaklı değildir. Kaldı ki, bu devletler de bunun farkında olsalar gerektir ki, iddialarını, adaların tarihsel olarak da kendilerine ait olduğunu belirterek tamamlamaktadırlar. Ancak, Çin, Tayvan ve Vietnam'ın aksine iddialarını hiçbir kanıta ya da veriye dayandırmayan bu ülkelerin bu tür iddiaların tek başlarına dikkate alınması olanaklı değildir.

Tarafların Uyuşmazlığa İlişkin Politikaları

Spratly Adaları'nın bulunduğu Güney Çin Denizi, dünyanın en stratejik bölgelerinden birisidir. Dünyanın en önemli güçlerinden olan Çin'in kıyıdaş olduğu bu deniz, öte yandan, Japonya ve "Asya kaplanları" gibi ekonomik güçler açısından da önemli bir konumdadır. Bu ülkelere giden petrol başta olmak üzere tüm temel hammaddelerin geçtiği Malacca ve Singapur Boğazları, ayrıca, balıkçılık ve iletişim kabloları başta olmak üzere diğer birçok açıdan da büyük öneme sahiptir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Okinawa Adaları ve Filipinler'deki üsler yoluyla bölgeye yerleşen ABD, ancak Vietnam'daki yenilgisi ve 1971'de Pekin'i tanınması sonucunda bölgeden aşamalı olarak çekilmiş ve bölge görece kendi iç dinamiğine bırakılmıştır.

Öte yandan, 1969'da BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin ilgili alt komitesi tarafından yayınlanan bir raporda bölgede önemli petrol rezervlerinin bulunduğu ileri sürülmesi, gelişmeleri önemli ölçüde etkilemiş ve Spratly Adaları başta olmak üzere bölgedeki tüm adalar birden önem kazanmıştır. Öyle ki, o zamana dek Spratly Adaları konusunda neredeyse hiç egemenlik iddiası dile getirmeyen Filipinler, Malezya, Brunei ve hatta Vietnam çeşitli yayınlar ve açıklamalar yaparak söz konusu adaların kendilerine ait olduğunu savlamaya başlamıştır. Dikkat edileceği gibi, bu ülkelerin Vietnam hariç hepsi de egemenlik iddialarını kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölge gibi kıyı devletine doğal kaynakların kullanımını konusunda yetkiler veren kurumlara dayandırmaktadır. Öte yandan, bu döneme kadar çeşitli kereler yapı-

lan resmi açıklamalarla adaların Çin'e ait olduğunu savunan Vietnam'ın da bu dönemden sonra adalar üzerinde hak iddia etmesi Çin tarafından eleştirilmekte ve Çin egemenliğinin Vietnam tarafından tanındığına dikkat çekilmektedir. Vietnam ise, bu tutum değişikliğini kabul etmekte ve önceki tutumunun nedeninin o dönemdeki konjonktür gereği bölgesel (Sovyetler Birliği) ve küresel (ABD) tehditlere karşı Çin'e dayanmak ve ona karşı çıkmamak zorunluluğu olduğunu belirtmektedir. Açıktır ki, bunun pozitif uluslararası hukuk tarafından kabul edilebilir bir savunma olduğunun söylenmesi zordur.

Tüm bu gelişmelere rağmen, soğuk savaş boyunca bu dönemin kendi iç dengesi nedeniyle ikili ilişkilerde pek fazla gündeme gelmeyen Spratly Adaları sorunu, Sovyetler Birliği'nin etkisini yitirdiği 1980'lerin sonlarıyla ortaya çıkan boşluğun da etkisiyle gerginleşen ve yeni bir denge arayan ilişkilerin en önemli gündem maddelerinden birisi oluvermiştir. Esasen 1967'de "bölgesel barışı ve istikrarı geliştirmek" amacıyla kurulan Güneydoğu Asya Ulusları Birliği ASEAN'ın da bu dönemde etkinleşmeye başlamasıyla bölge içi dengeler değişmiş ve Spratly Adaları uyuşmazlığı da bu yeni dengelerin en önemli uygulama alanlarından birisi olmuştur. Uyuşmazlığa taraf olan Brunei, Malezya ve Filipinler'in üye olduğu örgüte Vietnam'ın da 1995'te katılmasıyla belirginleşen ASEAN cephesi, kimi dönemlerde aşağıda incelenecek Senkaku/Diaouyu Adaları uyuşmazlığında Çin'in rakibi olan Japonya'nın da katılımıyla daha da farklı bir boyut kazanmıştır. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin etkisini yitirmesiyle yüzünü güneye dönen Çin için denizler ve özellikle Güney Çin Denizi büyük önem kazanmış ve Çin, donanmasına büyük ağırlık vermeye başlamıştır. Bu ise, hiç kuşkusuz, "denizde aktif savunma" stratejisini benimseyen Çin'in adalar sorununa verdiği önemi daha da artırmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak ise, taraf devletler arasında çeşitli çatışmalar yaşanmış ve hatta taraflar egemenlik iddia ettikleri çeşitli oluşumları işgal etme yoluna gitmiştir. Özellikle 1995'te yaşanan Mischief Resifi olayıyla bloklar daha da belirginleşmiş ve adaların "Çinli olmayanların eline geçmemesi" gibi ortak bir amaç etrafında birleşebilen Tayvan ve Çin'e rakip olan Vietnam'ın aynı yılda ASEAN'a katılması uyuşmazlığa son şeklini vermiştir.

Spratly Adaları uyuşmazlığı, bu çalışma boyunca incelenecek uyuşmazlıklar içerisinde en çok sıcak gelişmeye sahne olanıdır. Taraf devletler arasında silahlı çatışmaya varan sayısız olay yaşanmış, birçok can kaybı olmuş ve

özellikle askeri araç gereçlerde önemli maddi kayıp verilmiştir. Örneğin, sadece Mart 1988'de Johnson Resifi'nde Çin ve Vietnam donanmaları arasında yaşanan çatışmada Vietnam'a ait iki gambot batmış ve 70-80 Vietnam askeri de yaşamını yitirmiştir. Bir diğer sıcak gelişme ise Şubat 1995'te Mischief Resifi'ne Çin bayrağı çekildiğinin ve çeşitli yapıların inşa edildiğinin fark edilmesi sonucunda Çin ile Filipinler arasında yaşanmış ve sivil insanların da çeşitli eylemlerle katıldığı gösteriler sırasında bulunduğu kayıktan resife yüzerek gitmeyi deneyen iki Filipinli boğulmuştur. Bu arada, Filipinler tarafından altmış kadar Çinli balıkçının tutuklanması da olayları tırmandırmıştır. Yapılan görüşmelerde bir sonuç alınamaması üzerine *status quo ante*'ye dönmüş ve sorun rafa kaldırılmıştır.

Tarafların Spratly Adaları grubundaki işgal durumuna gelince, tarafların hepsinin de çeşitli dönemlerde işgal etmiş olduğu adalarda askeri kuvvet konuşlandırmış olduğu görülmektedir. Nitekim, Çin dokuz adayı, Tayvan sadece en büyük ada olan Taiping Dao'yu, Vietnam yirmi bir adayı, Malezya üç adayı, Filipinler sekiz adayı ve Brunei ise sadece bir adayı (Louisiana Resifi) denetiminde tutmaktadır. Öte yandan, her ne kadar bölgedeki petrol rezervleri konusundaki iyimser tahminlerin her geçen sene etkisini yitirmesi sonucunda bölgede yer alan ve kimsenin denetiminde olmayan adaların ortak işletilmesi önerileri artsa da, taraf devletlerin işgalleri de sürmektedir. Kaldı ki, başta Çin olmak üzere tarafların amacının askeri açıdan iyice kuvvetlenene kadar durumu idare etmek ve bu arada denetimine olanaklı olduğunca çok ada katmak olduğu şeklindeki görüşler göz önünde tutulursa, bu ortak işletme önerileri de farklı bir boyut kazanmaktadır. Zira, bu tür önerilerin benimsenmesi durumunda, tarafların denetiminde/işgalinde bulunan adalar bu bağlamda ele alınmayabilecek ve böylece de en azından de *facto* olarak o ülkelerin toprağı sayılabilecekleridir. Yani, ortak işletme, ancak herhangi bir tarafın işgal etmediği oluşumlarla sınırlı tutulabilecektir. Böylece, bu yönde bir uzlaşma sağlanana kadar atılan her adım tarafların kâr hanesine eklenecektir. Bu da, tarafların aralıklarla ve adeta aşama aşama başvurduğu işgal politikasını açıklar niteliktedir.

III. SENKAKU/DIAOYOU ADALARI UYUŞMAZLIĞI

Doğu Çin Denizi'nde yer alan ve bir tarafta Japonya diğer tarafta Çin ve Tayvan arasında uyuşmazlık konusu olan Senkaku/Diaoyu Adaları, üzerinde insan yaşamayan beş küçük volkanik ada ve üç kayalıktan oluşmaktadır.

Çin tarafından Diaouyu, Tayvan tarafından Tiaouyu-tai ve Japonya tarafından ise Senkaku olarak anılan bu adalar grubunun aidiyeti konusundaki uyuşmazlık 1970'lerin hemen başında, aynı Spratly Adaları uyuşmazlığında olduğu gibi bölgede geniş petrol rezervleri olduğunu ileri süren BM raporunun yayınlanmasından sonra ortaya çıkmıştır.

Tarafların Egemenlik İddiaları

Uyuşmazlığın iki tarafının da egemenlik iddiaları tarihsel verilere dayanmaktadır. Söz konusu adaları vatandaşlarının keşfettiğini ileri süren taraflar, balıkçılık başta olmak üzere yapılan çeşitli etkinliklerin de bu egemenliği desteklediğini savlamaktadırlar. Ne var ki, Çin görece çok eski tarihlere (14-15. yy'lar) atıf yapmakta ve özellikle de adaların 1556'da Çin deniz savunma sistemine katılmasına dikkat çekmektedir. Çin'e göre, egemenliği böylece kazanılan adalar, Japonya'nın galibiyeti sonrasında imzalanan 1894-1895 Çin-Japon Savaşı sonrasında 1895'te imzalanan Shimonoseki Antlaşması'nın "Tayvan ve ona ait olan adaların Japonya'ya devredildiğini" öngören ikinci maddesi gereği Japonya'ya geçmiştir. Buna göre, Japonya'ya ait olan Okinawa (Ryukuyu) Adaları'na yaklaşık 410 km uzaklıkta olan Senkaku/Diaouyu Adaları'nın, yaklaşık 170 km uzaklıkta bulunduğu Tayvan Adası'na ait olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Üstelik, Okinawa Adaları'yla Senkaku/Diaouyu Adaları arasında derinliği 2000 metreden fazla olan Okinawa Çukuru'nun bulunması, bulunduğu bölgedeki deniz derinliği 200 metreyi geçmeyen adaların jeomorfolojik açıdan da Tayvan Adası'na ait olarak değerlendirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Çin'e göre, egemenliği bu şekilde Tayvan Adası'na ait olarak Japonya'ya verilen Senkaku/Diaouyu Adaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında açıklanan ve daha sonra da San Fransisco Antlaşması'yla Japonya tarafından kabul edilen Potsdam ve Kahire Bildirgeleri gereği Tayvan Adası'nın tekrar Çin'e verilmesi nedeniyle, yine bu adaya bağlı olarak tekrar Çin'in egemenliğine geçmiştir.

Japonya ise, 1893'e kadar sahipsiz toprak niteliğinde olduğunu ileri sürdüğü adaların, bu durumun anlaşılması üzerine 1895'te yapılan bir ulusal işlemlerle ülkesine katıldığını savlamaktadır. Buna göre, Çin'in daha önceki tarihlere ilişkin olarak gösterdiği kanıtlar egemenlik kazanmak açısından yeterli değildir. Öte yandan, adaların Çin'in iddia ettiği gibi Shimonoseki Antlaşması gereği 170 km ötesindeki Tayvan Adası'na ait olarak değerlendirilmesi olanaklı değildir. Kaldı ki, Çin, adaların Japonya'ya katıldığını açıklayan

1895 tarihli ulusal işleme (*imperial degree*) de itiraz etmemiştir. Bu durumda da, egemenliğin kazanılması Tayvan Adası'na bağlı olarak gerçekleşmeyen adaların hem de sadece Tayvan Adası'nın Çin'e geri verilmesini öngören belgeler gereğince Çin'in egemenliğine dönmesi söz konusu değildir. Japonya, 1951-1969 döneminde San Fransisco Antlaşması'nın üçüncü maddesi gereğince adaların yönetsel haklarının Okinawa Adaları'yla birlikte ABD'ye devredildiğine, gerek ABD yönetimi sırasındaki düzenlemelerin gerekse Okinawa Adaları'nın yönetsel haklarının tekrar Japonya'ya geçtiği 1969 Geri Dönüş Antlaşması'nın ilgili maddelerinin Senkaku/Diaouyu Adaları'nı Okinawa Adaları'na bağlı olarak değerlendirdiğine ve buna da Çin'den bir itiraz gelmediğine dikkat çekmektedir. Japonya'nın oldukça güçlü olan bu savlarına itiraz eden Çin ise, bu iddiayı, San Fransisco Antlaşması'nın üçüncü maddesinde açıkça bir hata yapılmış olduğunu söyleyerek yanıtlamaktadır.

Son olarak, iki tarafın da adaların kendilerine ait olduğunun aslında karşı tarafça benimsendiğini ve bölgede geniş petrol rezervleri olduğunu savlayan BM raporunun 1969'da yayınlamasıyla durumun tersine döndüğünü savladığını vurgulamak yerinde olacaktır. Gerçekten de, tarafların adaların egemenliğine ilişkin resmi açıklamalarının ve hatta bu konuyu ele alan akademik makalelerin tarihlerine bakıldığında, 1970 öncesine uzanan herhangi bir metne rastlanmamaktadır. Kısacası, bölgede petrol bulunması olasılığının söz konusu adaların önemini artırdığını ve hatta adaların varlığının farkına varılmasını sağladığını söylemek olanaklıdır.

Tarafların Uyuşmazlığa İlişkin Politikaları

Spratly Adaları uyuşmazlığında olduğu gibi, burada da adalar uyuşmazlığının Tayvan ve Çin'in yakınlaşmasına hizmet ettiği açıktır. Yıllardır sürmekte olan temsil sorununu adalar sorunu özelinde genellikle rafa kaldıran Çin ve Tayvan'ın buradaki politikasının, Spratly Adaları'ndakine göre biraz farklı olduğu gözlenmektedir. Egemenlik iddialarında temelde kıta sahanlığı bağlamında gündeme gelen doğal uzantı kavramını çağrıştıran görüşler dile getiren Çin ve Tayvan, siyasi alanda ise, İkinci Dünya Savaşı'nı çıkardığını savladıkları Japon milliyetçiliğini gündeme getirmekte ve uyuşmazlığın tek nedeninin saldırgan, militarist Japon milliyetçiliğinin "hortlaması" olduğunu ileri sürmektedirler. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan Çin'in amacının Japonya'ya karşı dünya kamuoyunu etkilemek olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Öte yandan, yukarıda incelenen Spratly Adaları uyuşmaz-

lığında rakiplerinin coğrafi verilere dayanan egemenlik iddialarını reddeden Çin'in, bu uyuşmazlıkta bu nitelikte iddialar da dile getirmesinin ilginç olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Her ne kadar Senkaku/Diaouyu Adaları herhangi bir sıcak çatışmaya sahne olmamışsa da, adalarda Japonlar tarafından kimi yapıların inşa edilmesi çeşitli gerginliklere neden olmuştur. Çoğu Japon Gençlik Federasyonu adındaki milliyetçi bir grup tarafından adalarda deniz feneri ve helikopter pisti benzeri yapıların inşa edilmesi, Çin tarafından protesto edilmiştir. İlginçtir, Japonya da, gelen itirazlar üzerine, özel kişilerin yaptığı bu etkinliklerin devleti resmen bağlayamayacağını açıklamaktadır. Bu nedenle, Japonya'nın, karşı tarafın tepkisini ölçmek için resmi çevrelere yakın sivil gruplara bu tür eylemler yaptırttığını, sert tepkilerle karşılaşınca da bu eylemlerin özel girişimlerce yapıldığını ve resmen desteklenmeyen bu etkinliklerin engellenmesinin olanaklı olmadığını söyleyerek olayı kapatma yolunu izlediğini söylemek olanaklıdır. Bir başka deyişle, bunlar, fiili durum yaratma amaçlı girişimler olarak değerlendirilebilecektir. Öte yandan, Çin tarafından her fırsatta Japon milliyetçiliğinin hortladığının ileri sürülmesinin de Japonya'da hoş karşılanmadığı açıktır.

İki taraf arasındaki ilişkileri temelden etkilemediği anlaşılan uyuşmazlık, öte yandan, konjonktüre göre gündeme gelebilmekte ya da getirilebilmekte ve böylece de sorun bölgesel ve hatta küresel dengeler açısından görece önem kazanabilmektedir. Yine de, bölgede petrol bulunma olasılığının gittikçe zayıflamasıyla adalara atfedilen önemin azaldığını söylemek olanaklıdır. Öte yandan, adalar uyuşmazlığının devletler arası ilişkilerin genel durumuna göre etki/nüfuz kazanmak ya da güç gösterisi yapmak amacıyla dönem dönem gündeme getirilmesi de her zaman olasıdır.

IV. HAWAR ADALARI UYUŞMAZLIĞI

Katar ile Bahreyn arasında uyuşmazlık konusu olan Hawar Adaları, çoğu kumul ve kayalık olan toplam on altı coğrafi oluşumu içermektedir. Katar Yarımadası'na birkaç yüz metre uzaklıkta olan, kimi kaynaklara göre sular çekildiğinde Katar'dan yürüyerek ulaşılabilen ve tümü Katar'ın üç millik kıyısı şeridi içerisinde bulunan adalar, Bahreyn'e ise 20 deniz mili kadar uzaklıktadır. Her ne kadar bu iki ülke tam bağımsızlıklarını 1971'de elde etmişlerse de, uyuşmazlığın kökeni 100 yıl kadar geriye uzanmaktadır. Öte yan-

dan, uyuşmazlık ilk olarak 1932’de bölgede petrol bulunmasıyla gündeme gelmiştir.

Petrol zengini iki Arap ülkesi arasında sorun olan adaların bulunduğu bölgenin geniş petrol rezervlerine sahip olması, hiç kuşkusuz, adaların stratejik önemini artırmaktadır. Öte yandan, iki ülkenin de siyasi açıdan aynı safta yer alması ve bu durumun da 1981’de kurulan ve iki ülkenin de üye olduğu Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) yoluyla resmîlik kazanması, uyuşmazlığın seyri- ni etkilemiştir. Nitekim, KİK içinde uyumu sağlama adına çatlakların olma- masına önem veren diğer üye devletlerin taraflara çözüm için en azından si- yasi baskı yaptığı gerçektir. Üstelik, örgütün önemli üyelerinden Suudi Ara- bistan taraflar arasında uzun bir süre arabuluculuk yapmıştır. Bu arada, sorun, Suudi Arabistan’ın arabuluculuğu sırasında imzalanan kimi belgelere dayana- rak Katar tarafından Uluslararası Adalet Divanı (UAD)’na götürülmüştür. Bahreyn tarafından tek taraflı bu başvuruya itiraz edilmiş, ne var ki tarafları dinleyen ve ilgili belgeleri inceleyen UAD, başvuruyu kabul edilebilir bul- muştur.

Uyuşmazlığın Gelişimi

Hawar Adaları’nın da bulunduğu bölge 18. yy’dan itibaren Bahreyn’den gelen ailelerin denetiminde olmuştur. Ne var ki, Hawar Adaları’nı da içeren tüm bölge o dönemde İngiltere yönetimindedir. Bölgede petrol olduğunun gündeme geldiği 1932’ye kadar herhangi bir uyuşmazlığa konu olmayan ada- ların aidiyeti, bu tarihten sonra bölgedeki aileler arasında tartışma yaratmış- tır. Nitekim, 1938’de Bahreyn’in adalarda petrol arama izni vermeye hazır- landığının ve hatta adalarda kimi yapılar inşa etme girişimlerde bulunduğunun anlaşılması üzerine harekete geçen Katar, sorunu 1938’de İngiliz yetki- lisine götürmüştür. Bu yetkiliden 1939’da gelen yanıtta ise yapılan inceleme- ler sonrasında adaların Bahreyn’e ait olduğunu belirtmiş, ancak herhangi bir gerekçe gösterilmemiştir. Bu karara anında itiraz eden Katar ise, kararı tanı- mayacağını açıklamıştır. Sorunun 1947’de bir kere daha gündeme gelmesi üzerine İngiliz yetkilisinin taraflara yazdığı mektupta da 1939 kararı teyit edilmiştir. Sonuç alınamayan görüşmeler bir yana, İngiltere’nin bölgeden çe- kilmesiyle 1971’de iki ülkenin de bağımsız olması soruna farklı bir boyut katmış, fakat çözümsüzlük sürmüştür. Bu arada, Suudi Arabistan’ın arabulu- culuk çalışmalarında da, statükoyu değiştirmeme ve kendi konumunu güçlen- direcek etkinliklerden kaçınma dışında herhangi bir görüş birliğine varılama-

miştir. İran Devrimi'nden sonra bölgedeki tutumunu değiştiren ABD'nin desteğiyle kurulan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'nin üyesi olan yani aynı safta yer alan iki ülke arasındaki uyuşmazlığın en çok tırmandığı olay, söz konusu bölgesel örgütün 25 Mayıs 1981'de kurulmasından yaklaşık iki ay önce gerçekleşmiştir. Bahreyn'in aldığı bir savaş gemisine "Hawar" adı vermesi üzerine başlayan gerginlik, Suudi Arabistan'ın araya girmesiyle bir silahlı çatışmaya dönüşmeden engellenebilmiştir.

KİK'in kurulmasından sonra örgüt içinde önemli bir pürüz olan uyuşmazlığın barışçıl bir şekilde çözülmesi için çalışmalar devam etmiş ve taraflardan sorunu uluslararası hukuka uygun bir şekilde ve iyi niyetle çözümlenmesi istenmiştir. 1986'da Bahreyn'in adalarda petrol arama izni vermesi ve kimi yapıların inşa edilmesi üzerinde tekrar tırmanan gerginlik Suudi Arabistan'ın arabuluculuğunda yapılan çözüm çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda taraflar arasında yapılan anlaşmada, statükonun korunması, sorunun UAD'ye götürülmesi ve bunun için üç ülke temsilcilerinden oluşan bir komitenin kurulması kararlaştırılmıştır. Daha sonra devam eden görüşmelerden ve Bahreyn tarafından önerilen formülün kabul edilmesinden sonra 1990'da üç ülke Dışişleri Bakanları arasında imzalanan tutanaklara göre, Mayıs 1991'e kadar bir çözüme ulaşılamaması durumunda tarafların (*el-tarafan*) konuyu UAD'ye götürebileceği kabul edilmiştir. Nitekim, söz konusu tarihe kadar bir çözüme ulaşılamamış ve Katar 8 Temmuz 1991'de konuyu UAD'ye götürmüştür.

Katar'ın yaptığı başvuruya karşı çıkan Bahreyn, 1990 tarihli söz konusu tutanakların tarafları bağlayan bir belge olmadığını, böyle olduğunun kabul edilmesi durumunda bile taraflar (*el-tarafan*) ifadesinin UAD'ye tarafların her ikisinin birlikte başvurması anlamına geldiğini belirtmiştir. Ne var ki, başvuruyu inceleyen UAD, taraflara sorunu aralarında çözmeleri için süre vermiş ve tarafların bir sonuca ulaşamaması üzerine 30 Kasım 1994'te uyuşmazlığı incelemeye başlamıştır. Buna göre, üç ülke dışişleri bakanları arasında imzalanan belgenin taraflar için uluslararası hukuk açısından sorumluluk ve yükümlülük taşıması olanaksızdır. Öte yandan, amaç UAD'ye başvurmak olduğuna göre, *el-tarafan* ifadesini esnek yorumlamanın ve taraflardan birisinin başvurusunu kabul etmenin, amaca uygunluk yönünden kaçınılmaz olacağı da vurgulanmıştır. Böylece başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar veren Divan, tarafların esas hakkındaki savunmalarını ve açıklamalarını da dinlemiştir. Değerlendirme ve karar verme aşamasında olan Divan'ın konuyla ilgili kararını yakında açıklaması beklenmektedir.

Sorunun özel koşulları bir yana, UAD'nin vereceği sonul kararın benzer sorunlar için önemli bir atıf kaynağı olacağı açıktır. Zira, uyuşmazlık konusu olan adaların tamamının Katar'ın üç millik alanı içinde bulunmasına rağmen adaların bölgeyi yöneten İngiltere tarafından Bahreyn'e verilmesinin mahkemece yorumu ve söz konusu İngiliz kararının gerekçelerinin aranması konunun aydınlatılması açısından önem taşımaktadır. Öte yandan, İngiliz kararı benimsensin ya da benimsenmesin, adaların coğrafi konumunun aidiyeti açısından bir değer veya etki taşıyıp taşımadığı konusunda yapılabilecek olası bir değerlendirme, özellikle Ege Denizi'ndeki sorunlar başta olmak üzere birçok deniz hukuku uyuşmazlığı için önemli ipuçları verebilecektir. Kısacası, UAD'nin Hawar Adaları uyuşmazlığı konusunda vereceği karar, uluslararası hukuk ve benzer uyuşmazlıklar açısından çok önemli bir içtihat olacaktır.

V. ABU MUSA VE KÜÇÜK VE BÜYÜK TUNB ADALARI UYUŞMAZLIKLARI

İran ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasında uyuşmazlık konusu olan Abu Musa ve Küçük ve Büyük Tunb Adaları, dünyanın en stratejik bölgelerinden olan Ortadoğu'nun kalbi sayılan Basra Körfezi'nin girişinde, Hürmüz Boğazı'nın hemen ağzında yer almaktadır. Yer aldığı konum itibariyle bile stratejik önemi tartışma götürmeyecek kadar açık olan ve zengin petrol rezervlerine sahip olan adalardan Abu Musa Adası, ayrıca, zengin demir oksit rezervleriyle de ünlüdür. Tarihsel kökenleri olan uyuşmazlığın ortaya çıkışı ise, bölgede egemen olan İngiltere'nin 1970'lerle bölgeden çekilmesi ile gerçekleşmiştir.

Uyuşmazlığın Gelişimi

Taraflardan İran, söz konusu adaların, çok eski tarihlerden beri bilindiğini ve bölgenin kendi egemenliğinde olan Araplarca yönetildiğini ileri sürmekte ve bu nedenle de adalar üzerinde tarihsel egemenliği olduğunu savlamaktadır. BAE ise, adaların 1887'den sonra bilinmeye başladığını ve adalarda o dönemde Şarcah ve Ras el-Kayme varlığının söz konusu olduğunu savunmaktadır. Zira, bu tarihte aynı bölgede bulunan Sirri Adası'nın İran tarafından işgal edilmesiyle konu gündeme gelmiş ve taraflar Abu Musa ve Küçük ve Büyük Tunb Adaları'nın kendi egemenliklerinde olduğunu iddia etmiştir.

Adaların 1971'de İran tarafından işgal edilmesine kadar yaşanan gelişmelere bakıldığında, her ne kadar İran'ın adaların egemenliğinde olduğuna dair

açıklamaları ve kimi girişimleri olsa da, bölgede etkin konumdaki Batılı devlet olan İngiltere'nin tüm bunlara karşı çıktığını ve adaların Şarcah ve Ras el-Kayme'ye ait olduğunu savunduğunu görmekteyiz. Nitekim, 1903'te Abu Musa Adası'nda bir liman yapılmasının gündeme gelmesi üzerine Şarcah'a ait olan adalarda bu durumu gösteren bir bayrak bulunmadığına dikkat çeken İngiltere, egemenliğin kanıtlanması açısından adaya bayrak ya da benzeri bir egemenlik kanıtının dikilmesinin yerinde olacağı açıklanmış ve aynı durumun Büyük Tunb Adası için de geçerli olduğunu eklemiştir.

Öte yandan, Nisan 1994'te İranlı gümrük memurları Abu Musa ve Büyük Tunb Adaları'na çıkmış ve İngiliz uyarısı sonucu dikilen Şarcah bayraklarını indirmenin yanı sıra adaya kolluk kuvvetleri yerleştirmiştir. Ne var ki, İngiltere'nin bölgeden sorumlu Hindistan Valisi'nin de araya girmesi ve adaya Şarcah Şeyhi'ni de taşıyan bir gambotun gönderilmesi sonucunda İran geri adım atmıştır. Hatta, geri çekilirken de adaların aslında kendisine ait olduğunu savlayan İran, bu yönde kanıt istenmesine rağmen karşı tarafa herhangi bir yanıt vermemiştir. Gelişen olaylar üzerine, İngiltere, 1912'de, Şarcah egemenliğinin teyidi amacıyla Büyük Tunb Adası'nda bir deniz feneri yapılmasını istemiş ve İran'dan gelen itiraza rağmen fener 1913 yılında tamamlanmıştır. Yine, Abu Musa Adası'ndaki demir oksit madenlerinin işletilmesi için Almanya'nın yaptığı girişimler sırasında adaların statüsü tekrar gündeme gelmiş ve İngiliz Vali, Abu Musa Adası'nın Şarcah'a ait olduğunu açıklamıştır.

Bu arada, İran'ın adaların kendisine ait olduğu yönündeki girişimleri devam etmiş ve İran hem MC döneminde hem de BM döneminde bu örgütler nezdinde girişimlerde bulunmayı denemiştir. Özellikle 1949'da BM'de yapılan girişimlerden ve Küçük Tunb Adası'na İran bayrağı dikilmesinden sonra İngiliz tepkisi sert olmuş ve İran bayrağı, İngiliz Kraliyet Donanması'na bağlı birlikler tarafından indirilmiştir. İran'ın Tunb Adaları'yla ilgili bir diğer girişimi ise, özellikle 1930-1935 tarihleri arasında adaların kendisine kiralanması yönündeki istekleri olmuştur. Bu amaçla yapılacak anlaşmada adadaki Ras el-Kayme Şeyhi'nin egemenliğini kabul ettiğine dair bir ifadenin yer alması ve adaların kira süresi sonrasında verileceğinin garanti edileceği önerilerini bile getiren İran'ın bu yaklaşımı kabul görmemiştir.

Görüldüğü gibi, İran, İngiltere'nin tüm itirazlarına rağmen adaların kendisine ait olduğunu dönem dönem gündeme getirmiştir. İran, nihayet, İngiltere'nin bölgeden çekilmesinden ve körfezdeki yedi kent devletin birleşerek

BAE'yi kurmasından bir gün önce söz konusu adaların üçünü de işgal etmiştir. Diğer yandan, işgalden *iki*, BAE'nin kurulmasından da *bir* gün önce Şarcah ile İran arasında Abu Musa Adası konusunda bir *memorandum* imzalanmış ve Abu Musa Adası ikiye bölünerek iki taraf arasında paylaştırılmıştır. Ayrıca, iki taraf yurttaşlarına da balıkçılık ve petrol konusunda eşit haklar verilmiştir.

Ne var ki, İran, bu belgeyi ihlal etmiş ve hem işgal gibi bir yönetime başvurmuş hem de bu eylemini yarısını aldığı Abu Musa Adası'nın diğer yarısıyla sınırlı tutmak bir yana Küçük ve Büyük Tunb Adaları'nı da işgal etmiştir. İşgalden bir gün sonra kurulan ve *memorandumun* tarafı olan Şarcah'ı da içeren BAE, işgalleri kınamış ve hatta açıklamada bu olayın Araplara karşı girişilen bir saldırı olarak nitelenmesi nedeniyle de İran'a karşı Arap ittifakını gündeme getirmiştir. Öte yandan, daha önce İran'ın girişimlerine sert tepki gösteren İngiltere ise, bölgeden çekildiği bir dönemde yapılan bu işgali engellemesinin olanaksız olduğunu savunmak dışında gelişmelere sessiz kalmıştır. Bu nedenle, her ne kadar işgallerin hukuka aykırı olduğunu açıklasa da daha önceki gibi daha kararlı ve sonuç getiren girişimlerde bulunmadığı için İngiltere'nin İran'la gizli bir anlaşmaya vardığı, hatta bunun Şarcah-İran anlaşmasında yer alan gizli bir maddeyle desteklendiği ve en azından Abu Musa Adası'nın bu geçiş döneminde İran'a verildiği yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır.

Bir süre gerginliğe neden olan sorun, İran Devrimi'nin gerçekleşmesinden ve İran-İrak Savaşı'nın çıkmasından sonra gündemden büyük ölçüde düşmüştür. Öte yandan, uyuşmazlık, bu savaştan da etkilenmiş ve bir Arap devleti olan Irak'la İran arasında yaşanan savaş, bir başka Arap devleti olan BAE'yle İran arasında yaşanan uyuşmazlığı da kronik hale getirmiştir. Nitekim, savaşın sona ermesinden sonra tekrar gündeme gelen uyuşmazlık, Abu Musa Adası'nda BAE'nin parasal desteğiyle eğitim, enerji ve sağlık gibi kimi alanlarda hizmet veren yabancılara İran tarafından Mart 1992'de adadan çıkarması ve adada tam denetiminin sağlanmasıyla gergin anlara sahne olmuştur. Bu arada, KİK'in konuyu tekrar gündeme alması üzerine egemenlik iddialarını tekrarlayan İran ve BAE'nin 1971 anlaşmasına bağlı kalacaklarını açıklaması ise ilginçtir. Zira, 1971 anlaşması, açıklanana göre, hem sadece Abu Musa Adası'yla ilgilidir hem de bu adanın iki taraf arasında paylaştırılmasını öngörmektedir.

Yabancı yolcular taşıyan Şarcah'a ait bir geminin Ağustos 1992'de Abu Musa Adası'na gelmesi ve İran'ın gemidekilerin adaya inmesine izin vermesiyle tekrar tırmanan gerginlik sonucunda KİK konuyu kendi toplantılarında ele almak ve Bağlantısızlar Konferansı'nda gündeme getirmek gibi kimi girişimlerde bulunmuştur. Öte yandan, olayların kendisine karşı bir komplo olduğunu savlayan İran ise, adalardaki varlığını gün geçtikçe artırmış ve kimi silahlar yerleştirdiği adalardan Abu Musa Adası'nda da Mart 1996'da bir havaalanı inşa etmiştir.

İran'ın egemenlik iddialarından en önemlisi, adaların tarihsel olarak kendisine ait olduğudur ve bunun en önemli kanıtı da 1886'da bölgeyi yöneten İngiliz yetkilisinin İran Şahı'na hediye ettiği ve adaları İran renginde gösteren haritadır. İngiltere'nin daha sonra "açıkça bir hata yapılmış" dediği bu haritanın etkisi bir yana, İran, sorunu, ABD'nin bölgedeki Arapları kurdurttuğu KİK yoluyla kendisine karşı kışkırtması olarak değerlendirmektedir. Buna göre, bölgede ABD'ye karşı çıkan tek güç olan ve aslında bölgeyi dış güçlere karşı koruyan İran, tarihsel olarak sahip olduğu adalara stratejik olarak da sahip olmak durumundadır. Zira, Basra Körfezi'nin korunması açısından bu kadar stratejik bir noktada bulunan adaların bölge dışı güçlere karşı tüm bölge adına mücadele eden İran'a ait olması gerekli, hatta zorunludur.

Görüldüğü gibi, uyuşmazlık, kimi tarihsel veriler gündeme gelse de, esasen stratejik bir sorundur ve bölge içi ve bölge dışı dengeler bakımından önem taşıyan sorun, öte yandan, paradoksal bir şekilde, bölgedeki Arap-Farisi ve Şii-Sünni gerginliklerini beslemektedir. Öte yandan, uyuşmazlığın bölgede yaşanan onca sorundan sadece birisi olduğu ve ancak zaman zaman gündeme geldiği de açıktır. Bu nedenle, İran-ABD karşıtlığı ve bunun bölge içine yansımaları temel sorununun tüm bölgesel sorunlarda olduğu gibi bu sorunda da belirleyici olduğu ve olacağı açıktır.

VI. SONUÇ

Egemenliği tartışmalı adalar konusunda örnek olarak seçilen çeşitli uyuşmazlıkların temel özelliklerinin incelenmesinden sonra, egemenliği tartışmalı adalar sorunları konusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşmak olanaklıdır.

1. Aidiyeti uyuşmazlığa konu olan adalar, coğrafi olarak çok küçük olan adalardır ve bu durumun uyuşmazlıkların yaşanmasında önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Zira, özellikle buldukları bölgelerle ilgili düzenle-

melerin yapıldığı dönemlerde ekonomik ve siyasi açıdan fazla öneme sahip olmayan bu adalar, boyutlarının küçüklüğünün de etkisiyle ismen dikkate alınmamış ve bu adaların statüsü kesin olarak saptanmamıştır. Üstelik, bazı uyuşmazlıklarda (özellikle Kardak Kayalıkları ve Senkaku/Diaouyu Adaları) bölgeyle ilgili devir antlaşmalarında kullanılan kimi ifadelerin bu adaları kapsayıp kapsamadığı da tartışmalara neden olmaktadır. Sonuç olarak, bu sorunlar, temelde ilgili antlaşma maddelerinin ya da tarihsel verilerin uluslararası hukukun ilgili kuralları çerçevesinde değerlendirilmesi sonucunda rahatlıkla açıklığa kavuşturulacak niteliktedir.

2. Ne var ki, gerek daha sonra söz konusu adaların ekonomik (Kardak Kayalıkları hariç diğer tüm adalar) ya da stratejik açıdan (incelenen tüm uyuşmazlıklar) değer taşıdığı ya da taşıyabileceğinin anlaşılması gerekse bu adaların kimi nedenlerle taraf ülkeler arasında siyasal açıdan önem kazanması (Kardak Kayalıkları başta olmak üzere Abu Musa ve Tunb Adaları, ve Spratly Adaları) nedeniyle aidiyet konusu gündeme gelmiş ve taraflar arasında çeşitli uyuşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Senkaku/Diaouyu, Spratly ve Hawar Adaları uyuşmazlıklarının ancak buldukları bölgelerde geniş petrol rezervlerinin olabileceğinin ileri sürülmesinden sonra gündeme gelmesi bu anlamda çarpıcı bir örnek olsa gerektir. Tüm bunlar, sorunların siyasal boyutunu göstermektedir. Kısacası, temelde hukuksal olan sorunlar, ilgili adaların çeşitli nedenlerle görece olarak önem kazanması sonucunda siyasal bir boyut kazanmış ve hatta ilgili adaların hukuksal statüsünün tartışmalı olduğu da ancak siyasal sorunun ortaya çıkmasından sonra anlaşılmıştır.

Bir başka deyişle, büyük ölçüde görece çok basit hukuksal temelleri olan ancak zamanla kimi stratejik nedenlerle önem kazanan bu sorunlar, ikili ilişkilerinin genel durumu çok da iyi olmayan devletler arasında daha ciddi boyutlara ulaşabilmekte ve taraflar ya kimi sınırlı çatışmalara girmekte ya da büyük kapsamlı silahlı çatışmalar ancak son anda önlenebilmektedir. Ayrıca, ikili ilişkilerinin durumu nedeniyle görüşmeler sonucu ulaşılabilecek uzlaşmaya dayalı çözümlerin ülke kamuoylarında karşı tarafa ödün verme olarak değerlendirilmesi riskinin de son derece yüksek olması, çözümü daha da geciktirmektedir. Bu sorunları büyüten ve bu sorunlarla büyüyen kuşaklar yaşadığı sürece sorunların gerçek anlamda ve tarafları tatmin eder şekilde çözülmesi zor görünmektedir. Bu nedenle, taraflar arasındaki ikili ilişkilerin düzeltilmesi yönünde yapılacak çalışmaların ve görüşmelerin adalar uyuşmazlığının ge-

leceğini önemli ölçüde etkileyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır (Nitekim, Türkiye ile Yunanistan dışişleri bakanlarının son bir yıldır yapmaya çalıştıkları da bundan başka bir şey değildir). Hatta, ikili ilişkilerin iyileşmesi sürecinde bu gibi sorunların rafa kaldırılması ve bu uyuşmazlıkların ele alınmasının görece normalleşen ikili ilişkilerin hakim olduğu dönemlere bırakılması da uyuşmazlıkların çözümünü kolaylaştıracak ve siyasal kaygıların etkisinin soyutlanmasıyla hukukun gereklerinin yapılması olanaklı olabilecektir.

3. Uyuşmazlıklara konu olan adaların bu ortak özelliklerinin yanında, bu uyuşmazlıklara taraf olan devletlerin, egemenlik iddialarını uluslararası hukukun ülke kazanmayla ilgili bir kuralına dayandırmaya önem verdikleri görülmektedir. Öyle ki, söz konusu adaların münhasır ekonomik bölgeleri ya da kıta sahanlıkları üzerinde bulunmaları nedeniyle kendilerine ait olduğunu savlayan devletler bile, iddialarını, bir şekilde, adaların çok eski tarihlerden bu yana yurttaşları tarafından bilindiği ve kullanıldığı gibi o dönemlerde geçerli olan ülke kazanma yollarına dayandırmaya özen göstermektedir.

4. Tarafların egemenlik iddialarında dikkat çeken bir diğer özellik ise, kimi coğrafi yaklaşımların da gerek kimi antlaşma maddelerinin yorumlanmasında gerekse egemenlik iddialarına doğrudan dayanak yapmada önem kazandığıdır. Nitekim, Kardak Kayalıkları ve Senkaku/Diaouyu Adaları uyuşmazlıklarında ilgili antlaşmalarda geçen "bağlı, bitişik, ve ait olan" gibi ifadeler ve Spratly Adaları ve Hawar Adaları uyuşmazlığında rastladığımız uluslararası deniz hukukunun kimi kurumlarını çağrıştıran coğrafi yaklaşımlar dikkat çekicidir. Kuşkusuz, bu iddialar, ancak uluslararası hukukun dikkate alınacak veri olduklarını kabul etmesi durumunda bir değer kazanacaktır. Bu çerçevede, UAD'nin görmekte olduğu Hawar Adaları Davası'nda vereceği karar ve bu adaların Katar'ın karasuları içinde olmasının anlamı konusunda yapabileceği olası bir değerlendirme, diğer uyuşmazlıklar açısından da önem taşıyabilecektir.

5. Devletlerin taraf oldukları uyuşmazlıkların çözümü konusundaki görüşlerine gelince, tarafların, genellikle taraflar arasında yapılacak görüşmelere öncelik verdiği görülmektedir. Öte yandan, sorunun çeşitli bölgesel örgütler yoluyla bölgesel boyutta çözümlenmesi arayışları da gündeme gelebilmektedir. Nitekim, örneğin Yunanistan Kardak Kayalıkları uyuşmazlığını AB'ye taşımaya çaba harcamakta ve kime ait olduğun konusunda henüz bir uzlaşma-

ya varılmayan kayalıkları, özellikle AB'nin kimi çevre etkinliklerini kullanarak AB sınırları içinde göstermeye büyük önem vermektedir. Benzer bir şekilde, Spratly Adaları uyuşmazlığına taraf olan ASEAN üyesi devletler de sorunu bu örgüt çerçevesinde çözmek için çeşitli girişimlerde bulunmakta ve zaman zaman Çin'in Senkaku/Diaoyu Adaları uyuşmazlığındaki rakibi Japonya'yla yakınlaşma çabaları harcamaktadır. Diğer yandan, Hawar Adaları uyuşmazlığı da iki tarafın da üyesi olduğu KİK içerisinde gündeme gelmiş ve taraflara uyuşmazlığı çözmeleri için siyasi baskı yapılmıştır. Kısacası, bu tür uyuşmazlıklara taraf olan kimi devletlerin, üyesi oldukları uluslararası örgütleri bir şekilde uyuşmazlıktaki konumlarını güçlendirmek amacıyla kullandıkları ve diğer tarafı böylece zor durumda bırakmaya çalıştıkları görülmektedir. Son olarak belirtmek gerekir ki, incelenen uyuşmazlıklardan çözümü en yakın olanı, halen UAD'de görülmekte olan Hawar Adaları uyuşmazlığıdır. Tarafların esas hakkındaki görüşlerini de dinleyen Divan'ın kararını yakında açıklaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- "Abu Musa: Island Dispute Between Iran and the UAE," <http://gurukul.ucc.american.edu/ted/ABUMUSA.HTM>.
- "Background Note on Aegean Dispute," <<http://www.mfa.gov.tr/GRUPF/aegean.htm>> 10.06.1998.
- "China and the South China Sea Disputes," **Adelphi Papers**, No 298.
- "China's Indisputable Sovereignty Over the Xisha and Nansha Islands," **Beijing Review**, No 7, 18.02.1980, s. 15-24;
- "Diaoyu Islands are China's Territory - Facts from History and Geology," <<http://www.comlab.ox.ac.uk/oucl/users/caigong.qin/Diaoyu/history.html>> 22.07.1998.
- "Ege'de Saklı Türk Adaları," **Savunma-Defence**, Sayı 3 (Ekim-Kasım 1998), s. 20-25.
- "From the Perspective of International Law on China-Japan DiaoYuTai Dispute," <<http://www.geocities.com/Tokyo/4381/ mingpao.htm>> 19.12.1998.
- "Islands in the Gulf," <http://www.almac.co.uk/nmt/rusi/june95/95064.htm>
- "Legal Backgrounder on the Kardak Crisis in a Nutshell: Etiology of a Package Approach," <<http://www.mfa.gov.tr/GRUPF/KARDAK/Kardak15.htm>>
- "Questions Related to the Senkaku Islands and Perspective for their Resolution," **Akahata**, 22.09.1996, <<http://www.jcp.or.jp/English/e-senkaku.html>>
- "The Basic View on the Sovereignty over the Senkaku Islands," <<http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/senkaku/senkaku.html>> 29.05.1998.

- "What is Diao Yu Tai Issue," <<http://www.win.or.jp/~ohshimak/DIAO/whats.html>> 10.01.1999.
- "You Say Senkaku, I Say Diaoyu," **Economist**, Cilt 340, No 7982, s. 34-36.
- Blake, Gerald, "Shared Zones as a Solution to Problems of Territorial Sovereignty in the Gulf States," **Territorial Foundations of the Gulf States**, Richard Schofield (der.), Londra, (The SOAS/GRC Geopolitics Series) UCL Press, 1994.
- Cheng, Tao, "The Sino-Japanese Dispute Over the Tiao-yu-tai (Senkaku) Islands and the Law of Territorial Acquisition," **Virginia Journal of International Law**, Cilt 14, No 2 (1974), s. 221-266.
- Denk, Erdem, **Egemenliği Tartışmalı Adalar: Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Kardak Kayalıkları ve Spratly ve Senkaku/Diaoyu Adaları Örnekleri)**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Kasım 1999.
- Economides, Constantin P., "Les Îlots D'Imia Dans La Mer égée: Un Différend Créé Par La Force," **Extrait de la Revue Générale de Droit International Public**, Sayı 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1997, s. 323-352.
- Ioannou, Krateros, "A Tale of Two Islets," **Thesis**, Cilt 1, Sayı 1, s. 33-42.
- İnan, Yüksel ve Başeren, Sertaç H., **Status of Kardak Rocks-Kardak Kayalıklarının Statüsü**, Ankara, 1997.
- Karambelas, Nicholas G., "Turkish Challenges to Greek Territorial Sovereignty in the Aegean Sea: The Legal Dimension," <<http://www.karambelas.net/crisis.html>> 19.12.1998.
- Kurumahmut, Ali (yay. haz.), **Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Lo, Chi-Kin, **China's Policy Towards Territorial Disputes, The Case of the South China Sea Islands**, Londra, Routledge, 1989.
- Marsh, Nicholas, "The Spratly Island Dispute," <<http://snipe.ukc.ac.uk/international/dissert.dir/marsh.html>> 01.06.1998.
- Mojtahed-Zadeh, Pirouz, "The Issue of the UAE Claims to Tunbs and Abu Musa vis-a-vis Arab-Iranian Relationships in the Persian Gulf," **The Journal of International Affairs**, Cilt VIII, No 3 (Güz 1996), s. 603-605.
- Pazarcı, Hüseyin, "Différend Gréco-Turc Sur Le Statut De Certains Îlots et Rochers Dans La Mer Egée: Une Réponse A Mr. C. P. Economidés," **Extrait de la Revue Générale de Droit International Public**, Sayı 2 (Nisan-Mayıs-Haziran 1997), s. 353-378.
- Schofield, Richard ve Blake, Gerald (der.), **Arabian Boundaries Primary Documents 1853-1957**, 13. Cilt, İngiltere, Archive Editors, 1988, s. 133-135.